

στὸν ὑπέρτατο βαθμό, δὲν περιορίζεται στὰ γραμματικά μέσα, δηλ. τὶς καταλήξεις τῶν ὑπερθετικῶν, π.χ. *ώραιότατος ἢ* (σὰ νεοελληνικά) *ὁ πιὸ καλός, ὁ καλύτερος, ὁ πιὸ καλύτερος*, ἀλλὰ καταφεύγει στὴ σύγκριση μὲ τὸ πρᾶγμα ἢ τὸ πρόσωπο ἐκεῖνο πού μέσα στὴ φύση ἢ στὴν ἱστορία συγκεντρώνει στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ τὴν ἰδιότητα γιὰ τὴν ὁποία πρόκειται. Καθὼς ἄσπρος σὰν τὸ χιόνι, γλυκός σὰν τὸ μέλι σημαίνουν πολὺ ἄσπρος, πολὺ γλυκός, ἔτσι καὶ *πιὸ ἄσπρος ἀπὸ τὸ χιόνι, πιὸ γλυκός ἀπὸ τὸ μέλι* σημαίνουν τὰ γνωρίσματα τοῦ ἄσπρου καὶ τοῦ γλυκοῦ σὲ βαθμὸ ἀσύγκριτα ψηλὸ. Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ μεταχειρίζονταν τὴ σύγκριση γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὴ σημερινή μας γλῶσσα, ὅπως ἔδειξα ἐκτενῶς ἄλλοῦ⁽¹⁾. Θυμηθῆτε τὰ *μέλιτος γλυκίων, παιδὸς ἀνούστερος, ἀγριώτερος θαλάττης, ἀρπακτικώτερος γαλῶν, ἰρηνότος λαλίστερος, ἐλευθεριώτερος Σπάρτης, Μίδου πλουσιώτερος* κτλ. Σήμερα συχνότερα τὴ βρίσκουμε στὴ λογοτεχνία καὶ φυσικά καὶ στὸν Παλαμᾶ, ἀν καὶ τὰ παραδείγματα εἶναι μπροσιὰ στὴν ἔκταση τοῦ ἔργου του μᾶλλον σπάνια: *κ' ἦτανε χυμένο ὀλόγυρα | κάτι πιὸ χαϊδευτικὸ κι ἀπὸ τ' ἀεράκι* Δ 25, καὶ *σὲ καιτὶ ἀκριβώτερο | ἀπ' τ' ἀράπικα τοπάζια, ἀπ' τὰ χουρομούζικα τὰ μαργαριτάρια* Δ 65, *καὶ εἶναι οἱ καλύτερες τους πιὸ ἔρμες | κι ἀπὸ τὰ ρημάδια τὰ καμένα* Δ 89, *ἀπὸ τὶς πυραμίδες | πιὸ ἀγάλαστοι, πιὸ λατρευτοὶ κι ἀπὸ τὶς Ἀφροδίτες* Β 104.

Κάποτε ἡ σύγκριση γίνεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ ἐπίθετο στὸ θετικὸ βαθμὸ, παρμένο σὰν οὐσιαστικὸ, π.χ. *νεκρότερος ἀπὸ νεκρὸ* Α 67, πού θυμίζει τ' ἀρχαία τῶν ἀναιδῶν *ἀναιδέστερος* (*), *ἀθλιώτερος τῶν τρισσθλίων* καὶ τὸ δημοτικὸ *πὸν τοὺς φτωχοὺς φτωχός εἶμαι, πὸν τοὺς ὀκνοὺς ὀκνιάρης* (Κύπρος) (*). Συχνότερη εἶναι ἡ σύγκριση τοῦ ἐπίθετου στὸν ὑπερθετικὸ βαθμὸ μὲ τὸ ἴδιο ἐπίθετο στὸ θετικὸ ἀλλὰ σὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ πού ἐκφράζει τὸ σύνολο. ὄλους: *μέσ' στοὺς ὡραίους πανώριος* Β, 35, *τρισέβαστη μέσ' στὰ σεβαστὰ* Δ 133,

πανάρχαιε μέσα στοὺς ἀρχαίους Β 24, καὶ ἀκόμα συχνότερη καὶ μὲ τὰ δυὸ ἐπίθετα στὸ θετικὸ βαθμὸ. Ὁ τρόπος αὐτὸς δὲν ἐκφράζει πάντοτε τὸν ὑπέρτατο ὄλων βαθμὸ, ἀλλὰ τὸν ἐφάμιλλο τῶν ὑπέροχων: *μέσ' στοὺς ὄραιοις ὄραϊο* Φ 49, *ἀνάμεσα στοὺς ἐλεύτερους ἐλεύτερα* Α 168, *μέσ' στὶς δημορφες δημορφη* Τ 73, (καὶ σὲ πεζὸ Τρ. 9), *στοὺς πρώτους πρώτος μέσα* Παρ. 142, *μέσα στὶς παινεμένες χῶρες, Χώρα | παινεμένη* Δ 166. Καὶ σὲ πεζά: *ὁ λόγος εἶναι τοῦ μεγάλου μέσα στοὺς μεγάλους διανοητὴ καλλιτέχνη* Α. Νταβίντσι Ν. Ἔστ. 2,587, *ποιητὴ τρανοῦ μέσα στοὺς τρανοὺς* Γ 2, 18.

Ἐπειδὴ τὰ ὄρια ἀνάμεσα σ' ἐπίθετα καὶ οὐσιαστικά σαλεύουν καὶ ὑπάρχουν ἐπίθετα μὲ σημασία οὐσιαστικῶν καὶ τὸ ἀντίστροφο, γι' αὐτὸ δὲν εἶναι παράξενο πῶς ἡ ἴδια συντακτικὴ ἐκφορὰ ἀπλώθηκε καὶ σ' οὐσιαστικά μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάλογη μὲ δ,τι γίνεται γιὰ τὰ ἐπίθετα ἔξαρση τῆς ἐννοίας τους: *μὲ τοὺς οἰκοδόμους οἰκοδόμο* Δ 50, *καβαλλάρης μέσ' στοὺς καβαλλάρηδες* Κ 55, *Μοῦσα στὶς Μοῦσες ἢ Ἀρετὴ* Κ 5, *στὰ βιολιά βιολί* Δ 123, *μέσα στ' ἄλλα | τέρατα τέρας* Πεντ. 72, *ἕνα θᾶμα στὰ θάματα* Γ 76, *ὡ σαράϊ μέσ' στὰ σαράγια* Δ 49, *στὸν πιὸ ὄραϊο, πιὸ γαλανὸ μέσα στοὺς θρόνους θρόνο* Φ 108.

Ἡ σημασία τῆς ἐκφρασης αὐτῆς δὲν εἶναι πάντα ἡ ἴδια. Τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸ τῆς ἔξαρσης τοῦ οὐσιαστικῶν εἶναι, ὅπως καὶ στὰ παραδείγματα ἄλλων συγγενικῶν μορφῶν πού ἀκολουθοῦν, ἄλλοτε ἄλλη: *ἡ μνήμη μου σὰν ὄνειρο τοῦ ὄνειρου πλέκει* Α 3, *τῆς καρδιάς μας τὴν καρδιά* Β 13, *ἡ Ἑλλάδα τῆς Ἑλλάδας (= ἡ Κρήτη)* Β 148, *στιγμὴ στιγμῆς μιὰ θύμηση* Ν 95, *γένηκε τοῦ καπνοῦ καπνός καὶ πάει* Β 196, *τοῦ χτήνους χτήνος* Δειλ. 124, *τῶν ἀστεριῶν ἀστέρι* Υ 47, *τοῦ δούλου δούλα* Δ 32, *τοῦ σκλάβου σκλάβος* Α 93, *τῆς δόξας δόξα, ὡ Γῆ!* Δειλ. 40, *πατρίδα τῆς πατρίδας μου* Α 100, *σταλιὰ σταλιᾶς* ΠΧ 77, *κάτι σὰν αἰθέρας τοῦ αἰθέρα* Δ 36, *ὁ Ἰσκιος τοῦ Ἰσκιου τῆς* Φ 37, *βράχε, πὸν τὸ ναὸ κρατᾶς κορώνα τῆς κορώνας* Φ 49, *ἀπ' τὴ ζωὴ μου εἶν' ἡ ζωὴ κι ἀπὸ τὸ αἷμα μου αἷμα* Β 109, *ἀπ' τὴν πνοή μου εἶναι πνοή καὶ φῶς ἀπὸ τὸ φῶς μου* Υ 24, *ἀφίνει ἀπὸ τῆ*

(1) Ν. Ρ. Andriotis, Die Ausdrucksmittel κτλ. Byzant.-Neogr. Jahrb. 14, 136 κέξ.

(2) Ὅπου παραπ. σ. 137 κ.έξ.

(3) Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἐτοιρείας 5,328.

λαύρα του λαύρα κι ἀπὸ τὸ φῶς του φῶς Υ 57, Καὶ σὲ πεζό: μέσα στὴν καρδιά τῆς καρδιάς μου Τρ.175. (Πβ. καὶ τὰ δημοτικὰ γιατί πουλλὶ ἤμουνα κ' ἐγὼ κι ἀπὸ τ' ἀηδόνια ἀηδόνη, ἐσὺ 'σαι οὐδὸ τῶ οὐδῶ κι ἀθὸς τῶ Ρεθεμνιώτῳ Κρήτῃ⁽¹⁾, ποῦ 'σουν πουλλὶ μου τῶν πουλλίων, ποῦ 'σουν χρυσόφτερέ μου;⁽²⁾. Ἄλλοτε τὸ ἓνα ἢ καὶ τὰ δυὸ ἐπίθετα εἶναι στὸν πληθυντικό: ὁ τῶν

ἡλιων ἡλιος Β.196, θεὸς θεῶν Δειλ. 300, τῶν παιριδῶν ἢ παιρίδα Β 140, τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων Δειλ. 315, τὴν Ἰλιάδα σου, Ὅμηρε, τῶν τραγουδιῶν τραγούδι Φ 66, τῶν ἴσκιων ἴσκοι Β 23, τῶν δραμάτων δράματα Τ 49, τῶν τάφων τάφοι Κ 91, τῶν ραγιάδων οἱ ραγιάδες Δ 117, ὅσοι ἀπὸ καιρῶν καιρῶν κι ἀπὸ αἰῶνες αἰῶνων Φ 133.

10. Ἐπανάληψη.

Τὴν τόνωση τῆς ἔκφρασης τὴν ἐπιδιώκει ὁ ποιητὴς καὶ μ' ἓνα ἄλλο τεχνικὸ μέσο, ἐπαναλαμβάνοντας δηλ. τὴν ἴδια λέξη δυὸ, τρεῖς καὶ τέσσερις φορές κατὰ σειρά, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ πάθους ἢ τῆς τρυφερότητας ποῦ κατέχει τὴν καρδιά του. Εἶναι ἡ γραφικὴ ἐπανάληψη (malende Wiederholung)⁽³⁾ ὅπως λέγεται ἀλλοῦ, ἢ παλλιλογία ἢ ἀναδίπλωση⁽⁴⁾, ὅπως λέγεται σ' ἐμᾶς, γνωστὴ καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ στὴ σημερινὴ ὅχι μόνον στὸν ἐντεχνο λόγο ἀλλὰ καὶ στὸν προφορικό. Ἡ ἐπανάληψη παρουσιάζεται στὴ γλῶσσα μας μὲ δυὸ μορφές, ποῦ ἡ δευτέρη εἶναι ἐξελιγμένη φάση τῆς πρώτης. Στὴν πρώτη ἐπαναλαμβάνεται ἡ λέξη γιὰ νὰ τονώσῃ τὴν ἔκφραση, π.χ. ναί, ναί, ἐγὼ τὸ εἶπα!, ἔλα, ἔλα, ἄσ' τα ἀδιά!, παιδάκι μου, παιδάκι μου, τί μοῦκαμες! κτλ.⁽⁵⁾. Στὴ δευτέρη ἡ ἔμφαση ἔχει ἀτονίσει καὶ ἡ διπλὴ λέξη πῆρε εἰδικὴ σημασία, π.χ. σιγὰ σιγὰ, προῖ προῖ, βράδν βράδν, τῶρα τῶρα κτλ. Ἐδῶ θὰ ἐξετάσουμε μόνον τὴν πρώτη περιπτώση στουὺς στίχους τοῦ Παλαμᾶ, ἐπειδὴ αὐτὴ μονάχα λογαριάζεται ὡς στοιχεῖο ὕφους: νά ἢ θάλασσα, νά ἢ θάλασσα, νά ἢ θάλασσα ἢ μαυλίστρα Β 9, τὸ πρόσωπο, τὸ πρόσωπο, τὸ πρόσωπο. Γιὰ πέσιτε | ποιῶν τραγουδιοῦ νά βροῦ σκοπὸ γιὰ νά τὸ τραγουδήσω; Β 88, ἀγάπη, ἀγάπη, ἀγάπη ἀκέρια, ἀγάπη, ἀγάπη, ἀγάπη Β 108, ἔρχονται οἱ γύφτοι, οἱ γύφτοι, οἱ γύφτοι Δ 88, κ' ἦρθαν οἱ γύφτισσες, οἱ γύφτισσες,

οἱ γύφτισσες ποῦ τραγουδᾶνε Δ 95, ἃ τὸ πιωτὸ καὶ τὸ πιωτὸ καὶ τὸ πιωτὸ Παρ. 87, ἃ τὸ ποιήρι, τὸ ποιήρι, τὸ ποιήρι Παρ. 88, χαλάσματα, χαλάσματα, χαλάσματα ὄλα κι ὄλα Φ 24, Ὅμηρε θεῖε, τῶν καιρῶν καιρῶν χαρὰ καὶ δόξα Α 35, μιὰν Ἑλλάδα, μιὰν Ἑλλάδα Β 188, μοναχὸς μου, μοναχὸς μου Δ 49, ὄχι, ὄχι, τρεῖς φορές ὄχι Παρ. 145, καὶ συντριμμένα ἦταν τὰ κορμιά ἀπὸ κόπους καὶ ἀπὸ κόπους Δ 30, καὶ πρόσμενα καὶ πρόσμενα πάντα νὰ ρθῆ μιὰ μέρα Υ 66, Ἄ! μὴ μὲ σφίγγεις, τέρας! πονῶ, πονῶ, πονῶ Παρ. 1, καὶ ζῆ καὶ ζῆ καὶ ζῆ Π 56, κ' ἔκλαψα, κ' ἔκλαψα Δ 92, σκούζω καὶ σκούζω Π 71, εἰμ' ἐγὼ ὁ προφήτης εἰμ' ἐγὼ Δ 62, μὰ τοῦ κάκου, μὰ τοῦ κάκου Δ 41, ἄμποτε πάντα πάντα νὰ σᾶς ἀκούω Υ 68, ποῦ δίνει ὄχι ὄχι ἔχει Π 19. Πρβλ. τὰ δημοτικὰ: ἐμπῆκε ὁ Μάης, ἐμπῆκε ὁ Μάης, ἐμπῆκ' ὁ Μάης μῆνας Ν. Πολίτη, Ἐκλογ. ἀριθ. 164, κλαῖνε τὰ δέντρα, κλαῖνε, κλαῖνε τὰ κλαριά, ἀριθ. 40, πῆραν τὰ κάστρα, πῆραν τα, πῆραν καὶ τὰ νεοβένια ἀριθ. 13, στὸ Βαρδάρη, στὸ Βαρδάρη καὶ στοῦ Βαρδαρισῶ τὸν κάμπο Fauriel 2, 134.

Συγγενικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ διάφορη ὡς ἔκφραση τοῦ στοιχείου, εἶναι ἡ ἐπανάληψη τῆς ἴδιας λέξης ὡς προσδιορισμοῦ: φῶς θεός, φῶς μάτι, γέλιο φῶς, φῶς μίλημα, φῶς χέρι Ν 122, ἢ νέα Ἑλλάδα, νέα ψυχὴ, νιὸς λόγος, νιὸ τραγούδι Β 12, ὡς ἐπιφωνήματος ἢ δειχτικοῦ μορίου: ὦ νερομάννες, ὦ πηγές, ὦ ἀνάβρες, ὦ βρουσοῦλες Φ 76, νά ἢ θάλασσα, νά τὰ βουριά, νά οἱ ποταμοί, νά οἱ γνῶμες Φ 130, ἢ ὡς πρώτου συνθετικοῦ: μυριόθωρα, μυριόχρωμα, μυριόλαμπα Φ 59, πανήμερη, πανάλαφρη, πανώρια, παντογνώστρα Β 85, ἢ ἐντιπῶς

⁽¹⁾ Μ. Λιουδάκη, Μαντινάδες, σ. 2.

⁽²⁾ Στὸ ἴδιο σ. 27.

⁽³⁾ W. Havers, ὅπου παραπ., σ. 153.

⁽⁴⁾ Α. Τζασιζάνου, ὅπου παραπ., σ. 311.

⁽⁵⁾ Πρβλ. τὸ ἀρχ. τὸ βροτοὶ βροτοὶ βροτοὶ ποινιζήμονες Ἀριστοφ. Εἰρ. 236.

πλη κ' ἢ ἐννιάψυχη κ' ἢ ἐννιά φορὲς μητέρα Φ 71, θεόσπαρτος, θεόστιατος, ἠρώας καρτερομένος Β 25, λυπητερά νυχιοπειτῶν καὶ νυχιοπαραδέρονον Φ 87, ψυχὴ ὦ ψυχὴ μου τρίψυχη καὶ τρισσαγατημένη Β 86. Πβ. τὸ δημοτ. χρυσόγκαλα, χρυσόφεγγο, χρυσοκοτυλωμένο⁽¹⁾.

Ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἀπαχθῇ τεχνικὰ καὶ ἡ περίπτωση τῆς ἐπαναστροφῆς ἢ ἀναστροφῆς⁽²⁾, ὅπου μιὰ πρόταση στὸν πεζὸ λόγο ἢ ἓνας στίχος στὸν ἔμμετρο ἀρχίζουν μὲ τὴν ἴδια λέξη πὺν τελειώνει ὁ προηγούμενος ἢ γενικώτερα ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἴδια λέξη γιὰ νὰ τὴν προσδιορίσουν καὶ νὰ τὴν ἐπεξηγήσουν ἀνετώτερα. Ἡ ἀναστροφή εἶναι πολὺ συνηθισμένη στὰ δημοτικὰ τραγούδια: μικρὸ μικρὸ σοῦ τῶδωκα, μεγάλο φέρε μού το, | μεγάλο σὰν ψηλὸ βουτὸ... ἀφέντη μου σιὸ σίτι σου χρυσοὺς καντῆλες φέγγουν, | φέγγουν στοὺς ξένους νὰ δειπνοῦν... νὰ μοῦ χαρίση τὰ κλειδιά, | κλειδιά τοῦ παραδείσου⁽³⁾, τρῶτε καὶ πίτετε, ἄρχοντες κ' ἐγὼ νὰ σᾶς δηγοῦμαι, | κ' ἐγὼ νὰ σᾶσε δηγηθῶ γιὰ ἓναν ἀντρωιωμένο. Ὁ Παλαμᾶς σπάνια μεταχειρίζεται τὴν καθαρὴ ἀναστροφή, πὺν ἀπαιτεῖ ν' ἀρχίξῃ ὁ στίχος μὲ τὴ λέξη πὺν τελειώνει ὁ προηγούμενος, καὶ συχνότερα τὴν ἀναστροφή τῆς ἀπλῆς ἐπανάληψης μιᾶς λέξης σὲ δυὸ διαδόχικους στίχους:

ῶν μαντικὸ τὸν τρίποδα πῶς ὄρησες καὶ πήρες,
τὸν τρίποδα πὺν ὁ δράκοντας ὁ ἐπίβουλος κρα-
| τοῦσε Α 135,
μὲ τὸ δικό του τ' ὄνομα, μὲ τὴ δική του εἰ-
| κόνα,
σημάδι νὰ εἶναι τ' ὄνομα καὶ λατρεμὸς ἢ εἰ-
| κόνα Β 17,

φτάνει μιὰ ἰδέα νὰ σ' τὸ πῆ, μιὰ ἰδέα νὰ σ'
| τὸ προστάξῃ,
κορώνα ἰδέα, ἰδέα σπαθί, πὺν θὰ εἶν' ἀπάνω
| ἀπ' ὅλα Β 20,
μάγοι ἔσεις συντρίψτε τοὺς καθρέφτες σας,
τοὺς ἀπίστευτους καθρέφτες Β 191,
καὶ καρτέραγ' ἓνα μακελλάρη
καὶ ξολοθρεμὸς ὁ μακελλάρης Δ 31,
πὺν τῶν πατέρων ἢ φυλὴ πορεύονταν καὶ ζοῦσε,
σερνάμενη πορεύονταν, ξεψυχισμένη ζοῦσε Β 147,
... γι' αὐτὸ καὶ τώρα πρέπου
ἐγκώμια τραγουδιῶν κ' ἐγκώμια τῆς λύρας πρέ-
| πουν Π 33.

Ἐδῶ μπορεῖ νὰ καταχωριστῇ καὶ ἡ ξεχωριστὴ περίπτωση πὺν μιὰ λέξη ἐπαναλαμβάνεται, ἀλλὰ σύνθετη μὲ ἓνα πρῶτο συνθετικὸ πὺν τὴν προδιορίζει, καὶ πὺν λέγεται διπλότητα ἢ ταυτολογία⁽⁴⁾ καὶ εἶναι πολὺ ἀγαπητὴ στὰ δημοτικὰ τραγούδια:

θάλασσα, πικροθάλασσα καὶ πικροκυματοῦσα,
ἦλιε μου καὶ τρισῆλιε μου καὶ κοσμογεμιστὴ μου,
διασίδι, καλοδιασίδο, σ'καλοὺς καιροὺς διασμένο,
κανάτι, ξυλοκάνατο, νὰ εἶχα τὸ ριζικό σου,
βρέ τοῦρκε, βρέ σκυλότουρκε...

Πβλ. καὶ τὸ ἀρχαῖο *μητερ ἐμή, δύσμητερ, ἀπηνέα θυμὸν ἔχουσα* Ἰλ. Ψ 97.

Ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὸ δημοτικὸ ὑπόδειγμα μεταχειρίζεται αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἐπανάληψης ἀρχετὲς φορὲς: τῆς πλάσης, τῆς χρυσόπλασης Α 141, κοντάρι, μακροκόνταρο Φ 26, ἢ Ἐδεσσα... μάννα τῆς, βρυσσομάννα Φ 45, ὦ ψυχὴ μου... τρίψυχη καὶ τρισσαγατημένη Φ 86, ποιάμια, ντεληπόταμα, Βαρδάρη καὶ Βισοτρίτσα Φ 45, τὸ μῆλο, τὸ χρυσόμῆλο μὲ τὰ γραμμένα λόγια Β 29.

11. Χιαστὸ σχῆμα.

Τὴ γραφικότητα, συμμετρία καὶ ζωντάνια τοῦ στίχου τὴν ἐπιδιώκει ὁ ποιητὴς μας καὶ μὲ τὸ λεγόμενον χιαστὸ σχῆμα ἵπου, ὅ-

πως εἶναι γνωστὸ, διασταυρώνονται τὰ μέλη δύο ζευγῶν λέξεων ἢ φράσεων, ὅπως στὸ ὁμηρικὸ *οἰμωγὴ τε καὶ εὐχλωλὴ πέλεν*

(1) Μ. Λιουδάκη, Μαντινάδες, σ. 256.

(2) Α. Τζαριζάνου, ὅπου παραπ., σ. 316. Στὰ Γερμανικὰ λέγεται «ἀλυσίδωμα» (Verkettung).

(3) Συνηθίζεται καὶ σ' ἄλλες γλῶσσες, καθὼς στὰ Γερμανικὰ: *mein Falk hat sich verflogen | verflogen über Feld* καὶ πολὺ συχνότερα στίς σλαβικὲς γλῶσσες. (Βλ. J. Karasek, Slavische Literaturgeschichte 1,26). Σ' αὐτὲς εἶναι τόσο

συχνὴ καὶ χαρακτηριστικὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅστε μερικοὶ ξένοι πιστεύουν ὅτι ἀπ' αὐτὲς πέρασε καὶ στὰ Ἑλληνικὰ (Κ. Dieterich, Sprache σ. 59), πρῶγμα ἀπίθανο, γιὰ εἶναι γνωστὴ καὶ στ' ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ (Ἰλ. Υ 371, X 127) καὶ στὰ μεσαιωνικὰ.

(4) Α. Τζαριζάνου, ὅπου παραπ., σ. 314.

ἀνδρῶν | ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων. Ψ. Δ. 450. Στὰ ποιήματα τὸ σχῆμα τοῦτο παρουσιάζεται μετὰ δύο μορφές: 1) Τὴν ἀπλοτέρη, ὅπου ἡ διασταύρωση γίνεται μέσα σ' ἓνα στίχο, καθὼς στὰ δημοτικά: τὸ Σούλι κι ἂν προσκύνῃσεν κι ἂν τούρκεν ἢ Κιάφα, ἀνιστορήσου τοὶ βραδῖες καὶ τοὶ νυχτιές θυμῆσου (Κρήτη), καὶ 2) τὴ συνθετώτερη, ὅπου ἡ διασταύρωση γίνεται ἀνάμεσα σὲ δύο ἢ περισσότερους στίχους, καθὼς στὸ δημοτικό:

τὰ μοιρολόγια τὰ σῶσα, τὰ δάκρυα μου στε-
 [ρέψαν
 θὰ πάσω δάκρυα δανεικά καὶ μοιρολόγια ξένα,
 τὰ μοιρολόγια ἀπ' τ' ἀρφανά, τὰ δάκρυα ἀπὸ
 [τίς χῆρες (!).

Πολὺ συχνὰ εἶναι στὸν Παλαμᾶ τὸ πρῶτο μονόστιχο χιαστό.

1) Ὑποκείμενο μετὰ ῥῆμα: νὰ καβαλλάρης δὲν εἶμαι, δὲν εἶμαι πεζολάτης Β 59, καρδιά ἐκεῖ ὅ,τι τραγουδᾷς, ὅ,τι γεννᾷς, ὠσκένη Δειλ. 19, καὶ Λάμιες τὰ φυλᾶν, τὰ ζώνουν φίδια ΤΠ 39.

2) Ῥῆμα μετὰ κατηγορούμενο: σωρὸς τὸ ἀτόφιο μάλαμα, τὸ ἀσῆμι χῦμα Β 35, τῆς ἔλης ποῦ εἶναι δύναμη, τῆς δύναμης ποῦ εἶν' ἔλη Β 63, κ' οἱ δύο ἦταν ὁμορφα κορμιά καὶ πρόσωπα ὁμορφα ἦταν Ξ 138.

Καὶ σὲ μεταφράσεις: πεζὸς ὁ λόγος γυψίνος, χάλκινος εἶν' ὁ στίχος Ποιητ. 1,26, (mais le vers est de bronze et la prose est d'argile).

3) Ῥῆμα μετὰ ἀντικείμενο: καταφρονᾷς τὰ πάντα ἐσύ, τὰ πάντα ἐσὺ τ' ἀρνίεσαι Β 30.

4) Οὐσιαστικὸ μετὰ προσδιορισμὸ: γιὰ τοὺς κισσοὺς τῆς ἀγκαλιᾶς, γιὰ τοῦ φιλιῶν τ' ἀηδόνια Β 10, μέσ' ἀπ' τοῦ λόγγου τίς ὄξυνες κι ἀπ' τίς ἐλιές τοῦ κάμπου Β 79, δάκρυα τοῦ μοσκολίβανου, τοῦ στίχου κερροπλάστες Β 17, καὶ τῶν κακούργων οἱ θυμοὶ καὶ οἱ λύσες τῶν τεράτων Β 26, στίς γάστρες τὰ μυριστικά καὶ ἡ λειμονιά στοὺς κήπους Β 96, ἐσὺ τοῦ πόθου ἰέρισα, μα-

στόρισα τοῦ χάλδιου Β 98, κι ὁ μαραζάρης ὁ ἀντρας σου κι ὁ ἀντρας σου ὁ ζηλιάρης Β 99, θυμᾶμαι τὴ στεγρὴ φορὰ καὶ τὴ φορὰ τὴν πρώτη ΠΧ 137, διαβύτης μέσ' ἀπ' τὴ ζωή, μέσ' ἀπ' τὴ γῆ περάτης Β 68, ἀπὸ τὸν παιδεμὸ δαρτή, δεμένη ἀπὸ τὸ νόμο Β 100.

Σπανιώτερο εἶναι τὸ δίστιχο χιαστό: δὲν ἀγαπᾶ, δὲ βούλεται καὶ δὲ θυμᾶται ἢ φύση, | καθὼς ἐμεῖς θυμούμαστε, βουλιούμαστε ἀγαποῦμε Β 145, μετὰ τὴν καμπάνα μπρούτζινη, μετὰ μιὰν ἐλιά ἀσημένια, | εἰδωλολάτρα εἶν' ἡ ἐλιά καὶ χριστιανὴ ἢ καμπάνα Β 84, στὴ Σπίρτη νόμους ἔδωκα τὴν Τέχνη καὶ τὴ Δίκη, | τὴ θέτιστα τὴν ἀγέλαστη καὶ τὴν ὀλόανθη χάση Β 148.

Συγγενικὴ μορφή μετὰ τὸ χιαστὸ σχῆμα εἶναι καὶ ὁ κύκλος, ὅπου ὁ στίχος τελειώνει μετὰ τὴ λέξη ποῦ ἀρχίζει, ὅπως στὸ δημοτικὸ σταθῆτε ἀντραῖα σὰν Ἑλλήνες καὶ σὰ Γραικοὶ σταθῆτε (!). Ὁ Παλαμᾶς τὸν μεταχειρίζεται πολὺ συχνὰ: Τὸ βόλι ἀνίσως μ' ἀρπαξε, δὲ μ' ἔφαγε τὸ βόλι Παρ. 142, ἀπάνου ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακίαν ἀπάνου Β 27, πόσα δλοστρόγγυλα παιδιὰ κι ὠραῖα κορίτσια πόσα Π 75, ὅσα ἀζωγράφιστα, νοητά, θεῖα, ὑπεράνθρωπα ὅσα Β 33, ὄλος ὁ κόσμος οὐρανὸς καρδιάς κι ἀγάπης ὄλος Φ 48, ἡ ἀγάπη χρέος ὑπέριπτο, κ' εἶναι τὸ χρέος ἀγάπη Β 30, δίχως ἄρματα καὶ ὄνομα δίχως Παρ. 130.

Ὁ κύκλος κάποτε σχηματίζεται μ' ἐπανάληψη τῆς ἴδιας φράσης ἀντίστροφα, τόσο σὲ στίχο: πῆρα τὸ μαντήλι, τὸ μαντήλι πῆρα Β 76, ὅσο καὶ σὲ πεζο: μπορεῖ ἐγὼ νᾶφταιξα. Ἐγὼ νᾶφταιξα μπορεῖ Τρ. 69, σιμά της κι ἀγνάντια της, ὦ! ἀγνάντια της καὶ σιμά της Τρ. 39.

Ἐξωτερικὰ μπορεῖ ἐδῶ νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἀντιστροφή ποῦ ἐκφράζει τὴν ἀμοιβαιότητα, ὅπως στὸ δημοτικὸ ἔχασε ἢ μάννα τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τὴ μάννα, ποῦ τὴ συνηθίζει κι ὁ ποιητὴς μας: Κάθε πατέρα καὶ βωμός, κάθε βωμός πατέρα Β 17, ἐσὺ καὶ ἰδέα σὰν τὸ κορμί, κορμί σὰν τὴν ἰδέα Ν 132.

(!) Ν. Πολίτου, Ἐκλογαί, σ. 206. Πρβλ. Α. Τζατζάνου, Νεοελλ. σύνταξις, σ. 304.

(!) Α. Τζατζάνου, ὅπου παραπ., σ. 304.

12. Ἀντονομασία.

Γνωστὸ τονωτικὸ μέσο τῆς ἔκφρασης εἶναι ἡ ἀντονομασία, μετὴν ὁποίαν ἀνόματα ἐνδοξα ἢ τόποι διάσημοι ἀναφέρονται μόνο μετὰ καθιερωμένα καὶ γνωστὰ κοσμητικὰ τους ἐπίθετα ἢ μετὰ μιᾶς περιφραση χαρακτηριστικῆ, καθὼς λ. χ. τὰ κοινὰ ὁ γέρος τοῦ Μοριᾶ (Κολοκοτρώνης), ὁ γιὸς τῆς καλόγριας (Καραϊσκάκης) (*). Ὁ Παλαμᾶς ἀγαπᾶ πολὺ νὰ ἐκφράζεται μετὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, ὅπως ἀρκοῦν μερικὰ ἀπ' τὰ πολλὰ του παραδείγματα νὰ δείξουν:

1) Ὅνόματα κύρια: Στοῦ κοσμοπολίτη Βρετανοῦ τὸ θέατρο Β 2 (=τοῦ Σαίξπηρ), ὁ Αἰσχόλος Βρετανὸς Δειλ. 25 (ὁ Σαίξπηρ), τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων τὸν πατέρα Β 143 (=τὸ Δία), ὁ μουσηγέτης λυριστῆς Β 35 (=ὁ Ἀπόλλωνας), ὁ γόης Κιμμέριος Α 47 (=ὁ Πάρης), τῆς θεᾶς τῆς κυνηγέτρας τὰ σαϊττέματα ΠΧ 117 (=τῆς Ἀρτεμῆς), ἡ φάγοσσα ἢ κολχιδική, τῆς ἀστραπῆς ἢ γέννα Β 27 (=ἡ Μήδεια), σὺν τὸν Βιογυλικὸ τῆς χαλασμένης χώρας ἢ ἤρωα, σὺν τὸν ἀγάλαστο γενάροχον τὸν Τρωαδίτη Β 22 (=τὸν Αἰνεΐα), ὁ μέγας μακεδονίτης Φ 149 (=ὁ Μ. Ἀλέξανδρος), τοῦ γύφτου θεοῦ ἀριστούργημα Β 48 (=τοῦ Ἡφαιστου), Ὁλύμπιε, ποὺ τὴν ἔκαμες Ἀθήνα τῆ Βαϊμάρη ΚΤ 134 (=Γκαίτε), ὁ Φλωρεντῖνος ΚΤ 31 (=ὁ Δάντης), ἐσὺ ποὺ θρόνος σου ἢ Θεσσαλονίκη, ἢ μακεδονίτη ἀκροῖτι καβαλλάρη Π 192 (=Ἀγιε Δημήτριε), τοῦ χινοπωριανοῦ, τοῦ ἡμίθεου

Μυροβλήτη Β 51 (=τοῦ Ἀγίου Δημητρίου), τοῦ Σκώτου τὸ διαγούμισμα, τοῦ Βενετοῦ ἢ μπόμπα Β 55 (=τοῦ Ἑλγιν, τοῦ Μοροζίνη), τοῦ μυρομηδόρειου ρήγα Β 27 (=τοῦ Ἀχιλλέα), τοῦ δαμασπῆ καὶ δικασπῆ καὶ βασιλιᾶ τῶν ἄθλων Β 25 (=τοῦ Ἡρακλῆ), σπέρμα τῆς Χάμκως Ι 29 (=Ἀλῆ πασᾶ), τὸ θηλυκόφυχο γένος Παρ. ε' (=οἱ ποιητές).

2) Τόποι: Τῆ ρήγισσαν ἐφτάθρονη Β 147, ἐφτάλοφο δρᾶμα Π 26 (=τὴν Κωνσταντινούπολη), ὦ μικροκάμωτη ἐσὺ γῆ μετὴν τρανὴ ἱστορία Β 149 (=Ἑλλάδα), σπὴν πόλη τὴν ἐφτάπορη Α 145 (=τὴ Θήβα), ἡ μυριοστριφογύριστη μονιᾶ Β 25 (=ὁ λαβύρινθος), πάει πρὸς τὴ χώρα ποὺ εἶναι ἢ τὸ Πάγγαιο τὸ λογάρι τῆς κ' εἶν' ἢ Θεσσαλονίκη ἢ βασιλισσά τῆς, κ' ἢ Ἐδεσσα μάννα τῆς, βουσομάννα ἢ κ' εἶναι τοῦ Σλάβου τ' ὄνειρο καὶ τοῦ Ρωμιοῦ ἢ λαχιάρα Φ 45 (=τὴ Μακεδονία), τὴ χώρα τὴ διθάλασση ποὺ ὀλομεσις φυλᾶνε ἢ ἀπὸ τὴ μιὰν ὁ Ὑμητιὸς καὶ ὁ Πάρης ἀπ' τὴν ἄλλη Υ 17 (=τὴν Ἀθήνα).

3) Οὐσιαστικά: τοῦ πουλιοῦ ποὺ τὴ νύχτα λιγώνει Παρ. 128 (=τοῦ ἀηδονιοῦ), καὶ τὸ χιλιάκριβο πιστὸ ποὺ διώχγει τίς φροντίδες Υ 17 (=τὸ κρασί), τοῦ μαντικοῦ δετρουῦ τῆς Δωδώνης Α 31 (=τῆς δρυός), καὶ σὺν τοὺς ἀντρειωμένους ἢ πύχουν οὐρὰ καὶ δείχγονται τοῦ κάτω κόσμου γέννες Φ 62 (=τοὺς διαβόλους).

13. Προσωποποίηση.

Εἶδαμε στὴν ἐπισκόπηση τῶν μορφολογικῶν στοιχείων τὴ συχνὴ χρῆση τῆς παραγωγικῆς κατάληξης -τρα καὶ ὅτι μ' αὐτὴ συχνὰ ἐπιζητεῖ ὁ ποιητὴς νὰ προσωποποιῆ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα καὶ τίς ἀφηρημένες ἰδέες. Ἡ τάση πρὸς τὴν προσωποποίηση ὅμως εἶναι στὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ τόσο φανερὴ καὶ χαρακτηριστικὴ, ποὺ θὰ ἦταν οὐσιαστικὴ παράλειψη τῆς ἐπισκόπησης μου νὰ μὴν ἐξεταστῆ χωριστὰ σὰ στοιχεῖο τοῦ ὕφους τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὰ πιὸ χυπητὰ καὶ φανταχτερά. Προσωπο-

ποιία ἔκαναν καὶ οἱ ἀρχαῖοι μετὰ οὐσιαστικὰ ὡς προσδιοριστικὰ ἀντὶ ἐπιθέτων, καθὼς τὰ στολὴν Ἑλληνα (ἀντὶ ἑλληνικῆν), Ἑλληνα φάτιν, οὐργάτης λεὼς κ.τ.δ., καὶ ὁ νεοελληνικὸς λαὸς στὰ τραγούδια του, καθὼς φέριτε κρασί Μονεμβασιά νὰ πιοῦν οἱ ἀντρειωμένοι (*). Ὁ Παλαμᾶς γνωρίζει τὴν ὑποβλητικὴ δύναμη τοῦ ἐκφραστικοῦ αὐτοῦ μέσου καὶ τὸ μεταχειρίζεται μετὰ ἀφθονία, ὅπως δείχνουν τὰ πολλὰ του παραδείγματα, ποτὲ ὅμως πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ μέτρου ποὺ τόσο καλὰ τὸ συναισθᾶ-

(*) Α. Τζαρτζάνου, ὅπου παραπ., σ. 326.

(*) Α. Τζαρτζάνου, ὅπου παραπ. σ. 325.

νεται, καὶ προπάντων μὲ πλοῦτο πραγματικῶν μορφῶν, δηλ. μὲ διάφορες καταλήξεις ποὺ ταιριάζουν μόνο γιὰ πρόσωπα καὶ μὲ αὐτούσια κύρια ὀνόματα.

Συχνότερα εἶναι τὰ οὐσιαστικά μὲ καταλήξεις -της, θηλ. -τρα, π.χ. τοῦ μαντενιῆ σου θρήνον Β 101 (ἀντὶ τοῦ μαντεντικοῦ), ὁ Στίχος ὁ ξεφαιτιστῆς Β 38, σπαράχτης λόγος Β 7 (ἀντὶ σπαράχτικός), διαβάτρα στιγμή Δειλ. 136 (ἀντὶ διαβατική), πνίχτρα ἀγάπη Β 30, τῆς ζωῆς τῆς ψεύτρας Δειλ. 246, ἡ γάλατρα ἀρμονία Β3, μεθύτρα μοναχὴ Α 41, σαῖτες φαρμακεύτρας Α 43, φωτιὰς πανηγυριστῆς Π 202, εἰδωλολάτρα εἶν' ἡ ἐλιά καὶ χριστιανὴ ἡ καμπάνα Β 84.

Ἐπίσης μὲ καταλήξεις -ισσα, π.χ. τὴν ἀγγέλισσα θωριά Πεντ. 128 (ἀντὶ ἀγγελική), ἐρημίτισσα ψυχὴ Β 58, στὴ χώρα τὴν κυκλώπισσα Β 80, τὴ ζωὴ τὴν πατριάρχισσα Δ 147, τῆς ἀθηναίισσας γύμνιας Β 52, μιὰς ὁμορφιάς ἐλλήρισσας Β 71, οἰμὲς καβαλλάρισσας Β 151.

Μὲ ἄλλων καταλήξεων ἔθνικὰ ἀντὶ ἐπίθετα: τὸν Ἕλληνα τὸ νοῦ Φ 65 (ἀντὶ ἐλληνικά), μὲ νέα πνοὴ ἐλληνίδα Φ 56, ἀθη-

ναῖος οὐρανὸς Πεντ. 93 (ἀντὶ ἀθηναϊκός), στὸν ἀθηναῖο τὸν ἥλιο Φ 35 (ἴ), στὸν ἀθηναῖο τὸ βράχο Β 52, ἡ ἀθηναία ἐλιά ΠΧ 84, στὴν ἀθηναία τὴν ξαστεριά Β 27, σὲ θηβαία γιορτὴ Υ 71, τῆς λύρας τῆς εὐρωπαϊας Π 216, στὰ αἰγαῖα γαλανοπαλάτια Παρ. 113, αἰγαῖα χρυσόνησσα Β 152, κρητικοποῦλες οἰμὲς Β 4, τὸν κόρφο τὸν θεσσαλονικιώτη Β 128, ρουμελιώτες δρυμοί, γυαλοὶ μωραῖτες... μακεδονίτες ποταμοί... θεσσαλοὶ κάμποι Β 131, βιθυννοὺς γυαλοὺς Φ 33, βιθυνὰ βουνὰ Φ 32, ὁ βιθυνιώτης Ὀλυμπος Φ 33, στοὺς μαυροθαλασσίτες γυαλοὺς Β 143, πηλιοσίτες δρυμοὶ Π 83, ρωμαῖα ὄρμη Παρ. 111, σὲ γῆ ρωμιά Φ 27.

Μὲ κύρια ὀνόματα ἀντὶ ἐπίθετα: Ἀλκαῖοι καὶ δωρικοὶ χοροὶ Β 12, τὴ γῆ ἐξοντῶνει θυμὸς Ἀτίλας Πεντ. 71, μὰ πάντα ἀπάνον ἀπ' ὄλα ζῆς, Ἀθήνα Ἐλένη Πεντ. 91, μιὰ γυναῖκα Ἀφροδίτη Παρ. 146, ὁ Πήγασος ὁ στίχος σου Β 42, τοὺς Τιτᾶνες κόσμους Β 149, τὴν Ἐμποῦσα γυναῖκα Β 43, Κυκλωποὶ βράχοι τῆς στεριάς, βράχοι τοῦ πέλαου Σκύλλες Φ 66.

14. Ἀποστροφή.

Στοιχεῖο τοῦ ποιητικοῦ ὕφους ἀπὸ τὰ πιὸ κατανυκτικὰ εἶναι ἡ ἀποστροφή. Μ' αὐτὴν ἡ συμπυκνωμένη συγκίνηση τοῦ ποιητῆ μπροστά στὰ γεγονότα ποὺ ἀφηγηταὶ ξεσπᾶ ξάφνου σ' αἰσθηματικὴ (ἄλλοτε ὑμνητικὴ καὶ ἄλλοτε χαϊδευτικὴ) προσφώνηση στὸ πρόσωπο ἢ τὸ πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος, ποὺ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἓνα εἶδος συναισθηματικῆς ἀνακούφισης (emotionale Entladung). Τὸ σχῆμα τοῦτο, γνωστὸ ἀνάκαθεν ἀπὸ τ' ὁμηρικόν: τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφησ, Ἐῦμαιε σὺβῶτα ξ ἦδ' ἦταν φαίνεται ἀρχικὰ λαϊκῆς καταγωγῆς, ἀργότερα ὁμως ἡ καλλιέργειά του, ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἰδίως, τὸ ἀνύψωσε σὲ στοιχεῖο ἀνώτερου ποιητικοῦ ὕφους⁽¹⁾, ἐνῶ στὴ λαϊκὴ ποίηση χάθηκε, καὶ σὺν τέτοιον τὸ πῆρε καὶ τὸ χρησιμοποίησε καὶ ὁ Παλαμάς, γιὰτὶ δημοτικὰ πρότυπα δὲ φαίνεται νὰ τοῦ τὸ ἔδωσαν. Μαζὶ μὲ τὸ ξέσπασμα

τῆς συγκίνηση ποὺ προκαλεῖ ἡ ἀποστροφή, ζωντανεῖται τὴν ἀφήγηση μὲ τὸ ξάφνισμα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ τρίτον πρόσωπο στὸ δεύτερον: καὶ ὁ ἥλιος πῶς τοὺς φλόγιζε χωρὶς νὰ τοὺς ζεσταῖνη κ' ἐσὺ, ἴσκιε, πῶς τοὺς πάγωνες χωρὶς νὰ τοὺς δροσίζης Φ 13, δὲν εἶδα τὴν ἀνάπαψη, δὲ μὲ γνώρισες, ὕπνε Φ 26, καὶ ὁ Ρωμανὸς κ' ἐσὺ, Φωκᾶ, καὶ ὁ Τζιμισοκῆς ὁ Τρίτος Φ 37, πόση χάρη καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἄνθρωπος φτάνει νὰ ἴναι, καλὰ τὸ λὲς ὁ ἀρχαῖος ΠΧ 69, καὶ μονάχα μεσάνυχτα κάποτε σὺν τοῦ φέγγεις, φεγγάρι, τὰ φέγγη σου Παρ. 150. Στὴ μεταφράση ὁμως τοῦ ἐξῆς τετραστίχου τοῦ Μέτεριλιγκ:

Les six filles d'Orlamonde,
quand la fée est morte,
les six filles d'Orlamonde
ont cherché les portes,

(¹) Ἡ χρῆση αὐτὴ δὲν ἄφησε ἀνεπηρέστους τοὺς νεώτερους λογοτέχνες, ὅσοι διάβασαν καὶ ἀγάπησαν τὸν Παλαμά ἄθηναῖος ἥλιος εἶδα νὰ γράφει σὲ πεζὸ καὶ ὁ Μυριβήλης.

(¹) H. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, σ. 152.

Οἱ ἔξι κόρες τῆς νεραΐδας,
μόλις, θάνατε, τὴν πῆρες,
οἱ ἔξι κόρες τῆς νεραΐδας
ἔψαξαν νὰ βροῦν τὲς θύρες ΠΔ 44,

εἶναι ὀλοφάνερο πὺς ἡ ἀποστροφή, πὺ δὲν ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο, μπῆκε μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴ ρίμα.

Καὶ συνταχτικῶς καὶ σημασιολογικῶς ἀξιόπρῶστο εἶναι πὺς ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται συστηματικῶς τὴν ἀντωνυμία *ὄποιος* μὲ τὴ σημασία «ὄποιοσδήποτε» ὄχι μόνο ὅταν συνοδεύεται ἀπὸ ῥῆμα, ὅπως συμβαίνει στὴν κοινὴ μας γλῶσσα, π. χ. *ὄποιος ἔρθῃ, ὄποιος τοῖμᾶ* (1), ἀλλὰ καὶ ὅταν προσδιορίζῃ οὐσιαστικῶς, ἐκεῖ πὺ ἡ κοινὴ γλῶσσα θέτει τὸ *ὄποιοσδήποτε*. Ἡ σημασία αὐτὴ εἶναι ἀσυνήθιστη, ἀλλὰ καθόλου δὲν εἶναι δυσκολονόητη κ' εὐκολύνει πολὺ τὴ στιχουργία:

εἴμαστ' ἐμεῖς, μονάχοι ἐμεῖς ἄδολοι, ὀλάκεροι
[ὄποιοι,
ὄποιες καρδιές, ὄποιοι ἄνθρωποι, ὄποια κακά,
[ὄποιες τύχες Φ 52,
μ' ὄποια ζωή, καλὴ κακὴ, πάντα καὶ μ' ὄποια
[μοῖρα Φ 81,

σ' ὄποιους δρόμους καὶ σ' ὄποια μονοπάτια
[Πεντ. 102,
φέρτε νὰ πιοῦμε... κὶ ὄποιο κρασί Πεντ. 107,
γύρω μου κὶ ὄποιες ὥρας ὄποια ὄρη ΠΧ 5,
μὲ τὴν τρανὴ δὲν τὴν ἀλλάζω τὴ χαρὰ τὴν ὄ-
[ποια Ν 119
ξέρει καὶ σκάφτει λάκκους μέσα σ' ὄποια Πο-
[λιτεία ΚΤ 8,

ποῖος θεός; Ὅποιος! ΚΤ 84
πρὸς ἐσένα, ὄποιε θεέ Δ 60.

Ἐπίσης χαρακτηριστικὸ τῆς γλῶσσας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι τὸ ὅτι μεταχειρίζεται τὸ ἀπλὸ *λογῆς* μὲ τὴ σημ. «διαφόρων εἰδῶν» στὴ θέση τοῦ διπλοῦ *λογῆς λογῆς* ἢ *λογιῶν λογιῶν* πὺ λέμε καὶ γράφουμε ὄλοι: *κόσμος λογῆς περνᾶ* Πεντ. 116, *οἱ λογῆς κρουνοὶ* Δ 124, *λογῆς φυλές* Φ 59, *στήστε βωμοὺς χώριους λογῆς κὶ ἀπὸ τὰ μάγμαρα ὄλα* Β 17. Καὶ σὲ πεζά: *τὰ ὄραϊα ἔλληνικὰ ποτήρια εἶναι λογῆς κὶ αὐτὰ* Δ Πρὸλ. 20, *μάζεψε λογῆς πληροφορίες* Δ 13. Καὶ στὴ θέση τοῦ διπλοῦ *ἀγάλι ἀγάλι* πὺ γράφει στὰ πεζὰ (Παρ. ζ'), προτιμᾶ τὸ ἀπλό: *κὶ ἀγάλια ξετυλίγεται ἕνας κόσμος* Β 112.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὁ Σικελιανὸς ὀνόμασε τὸν Παλαμᾶ ἀσκητικὸ ποιητὴ (2), μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου πὺ εἶναι δοσμένος στὶς πνευματικὲς μόνο χαρές, μὲ τὰ νῶτα πρὸς τὸν κόσμον τῆς ὕλης καὶ πρὸς τὶς ἀπολαύσεις του. Κι ἀλήθεια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ πὺ μόνο του δικαιολογεῖ αὐτὸν τὸ χαρακτηρισμό, ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μιᾶ συχνὰ γιὰ τὴν ἀσκητικὴ ἰδιοσυγκρασία του, γιὰ τὸ καθαρὰ πνευματικὸ περιεχόμενον τῆς τέχνης του: *ἀσκητευτὴς ὁ στίχος μου λειτουργικὸ σηκώνει, | τὸν ὕμνον καὶ τ' ἀρώματα σκορπᾶ καὶ τὰ λιβάνια* Β 109.

Τὸ γραφεῖο του στὸ σπίτι του τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ τ' ὀνομάζει ὁ ἴδιος συχνὰ *κελλὶ καὶ κελλὶ τῶν ψαλμῶν*. Εἶμαι ποιητὴς ἀπὸ τὸ πνεῦμα, καὶ ὄχι ποιητὴς ἀπὸ τὴ φύση. Τὸ στοιχεῖο πὺ μὲ γέννησε καὶ πὺ μὲ ζῆ

εἶναι ὁ ἠθικός, ὄχι ὁ φυσικὸς κόσμος, γράφει στὴν Ποιητικὴ του 1,141.

Ὅλος λοιπὸν ὁ φανταχτερός, ὁ ἐξάισιος κόσμος τῆς φύσης καὶ τῆς ὕλης πὺ παρελαύνει στὰ φτερά τῶν στίχων του, εἶναι στοιχεῖο ἀπλὰ διακοσμητικὸ, τὸ περιθώριο τῆς ἰδέας πὺ ὕμνει, καθεῖ ἰδέας. Εἶναι κάτι ἀνάλογο μὲ τὴν τέχνη τῶν ἀγιογράφων, πὺ στρώνουν μὲ τὸ χρωστῆρα τους γύρω στοὺς ἀγίους πὺ ζωγραφίζουν τὰ πιὸ θαλερὰ λιβάδια καὶ τὸ πιὸ γλυκὸ χρῶμα τ' οὐρανοῦ ἢ τὸ πιὸ λαμπερὸ χρυσάφι. Τὸν πνευματικὸν κόσμον ὁ Παλαμᾶς δὲν τὸν κλείνει σὲ μιὰ μονόπλευρη θεωρία, χριστιανικὴ ἢ ἔθνικη, ἀλλὰ τὸν αἰσθάνεται σὰν ἀπαύγασμα ὄλων τῶν θεωριῶν πὺ πέρασαν πάνω στὴ γῆ καὶ κίνησαν τὸν ἀνθρώπινον νοῦ. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἰσοτιμία πὺ δείχνει μέσα στὸ ἔργο του στὶς πιὸ ἀντιφατικὲς πνευματικὲς ὑποστάσεις, στὶς πιὸ ἀντίμαχες κοσμοθεωρίες, ὄπως ἡ ἀρχαία ἔλληνικὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ, καὶ τὰ

(1) Βλ. Α. Τζαριζάνου, ὄπου παραπ., σ. 122 κέξ.

(2) Α. Σικελιανῶ, Ὁ Παλαμᾶς ἀσκητὴς καὶ μύστης. Τὰ Νέα Γράμματα 2 (1936), σ. 369 κέξ.

σύμβολά τους πού τόν συγκινοῦν τὸ ἴδιο καὶ πού δίνουν τὰ χέρια μέσα στὴν ποίησή του. Τὸν συγκινεῖ «καὶ τῶν ἀθῶων τὸ γέλιο καὶ τῶν πονηρῶν», «καὶ ἡ συμφωνία καὶ ἡ φυγή», «καὶ ἡ εὐχὴ καὶ ἡ ὀργή». *Ἄμοιρος, ἄβγαλτος κόσμος μέσα μου στριμωμένος | μὲ πῆγαι. Ἔποιοι, πρόσωπα ἀράχνες. Εἶδες ποτέ σου γὰ συγχορεύουν Πυθίες, γυναῖκες, ὁ νοῦς, τὸ Ἴένος, ἡρωες τῆς Ροῦμελης καὶ φιλόσοφοι τῆς Ἐφέσου;* ΚΤ 45.

Καὶ στήνει ἀπὸ ἔργο του ἀράδα βωμῶν στὶς πρῶτες ἀντίπαλες μεταξύ τους θεότητες, συναδελφωμένες πανηγυρικά, πανθειστικά, κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τῆς ἀντίφρασης καὶ τῆς ἀστάθειας πού χαρακτηρίζουν τὴν ἀνθρώπινη φύση. «*Ἢ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο!*» τοῦ λένε κάπου. Κι' ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος ἀδίσταχτα. «*Ὅχι! Ὅλα, κορμί μου... Κ' ἐκεῖνο καὶ τοῦτο*». Ἀκριβῶς τὸ ὅτι βρῆκαν θέση μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους καὶ λατρεύτηκαν σὰν ἀπόλυτες ἀξίες ἔννοιες καὶ θεωρίες πού ἡ ἀντιφατικότητά τους τις δείχνει ὅλες πλανερές, αὐτὸ εἶναι ἡ τραγωδία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, πού δὲν μπορεῖ ν' ἀφίση ἀσυγκίνητο ἓνα ποιητῆ.

Ἡ φιλοσοφική του αὐτὴ ἀνεξιθρησκεία θὰ ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ μιὰ γλωσσικὴ ἀδιαλλαξία πού ἐπιβάλλει δεσποτικά τὴ γλωσσικὴ μορφή μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς, ὅπως ἡ σημερινή, καὶ ξενηλατεῖ κάθε τύπο ἢ λέξη πού ἔρχεται ἀπὸ ἀλληνέποχὴ ἢ ἀλλή πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα. Ὅσο ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα ἀπλώνεται στὴν κατάχτηση ὀλόκληρης τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τόσο δυναμώνει ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὰ καθαρὰ δημοτικὰ ἐκφραστικὰ μέσα καὶ ἐκεῖνα πού ἀπαρτίζουν τὴν πνευματικὴ κληρονομία περασμένων ἐποχῶν πού τὰ συγκεντρώνει σήμερα ἡ καθαρῆουσα. Ἡ δημοτικὴ γλωσσικὴ παράδοση ἀπαιτεῖ πειθαρχία στοὺς κανόνες τῆς καὶ στὸ λεξιλόγιό της, ἀλλιῶς παύει νὰ εἶναι δημοτικὴ. Ἡ καθαρῆουσα πάλι, σὰν ἐκπρόσωπος μιᾶς πνευματικώτερης κληρονομίας, ἐπιβάλλεται δικαιωματικά στὸ λεξιλόγιο, ἀλλὰ μαζί μ' αὐτὸ καὶ σ' ἓνα σημαντικό ἀριθμὸ γραμματικῶν στοιχείων πού εἶναι ξένα πρὸς τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ἡ μελέτη τοῦ Παλαμικοῦ ἔργου μᾶς δείχνει ἔμπραχτα ποιὰ

εἶναι τὰ ὄρια τῆς δυνατῆς καὶ λογικῆς πειθαρχίας ἐνὸς γενικὰ πνευματικοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς κανόνες τῆς νέας μας γλώσσας, καθὼς καὶ τὰ ὄρια τῆς θεμιτῆς ἀνοχῆς τῶν παλαιότερων γλωσσικῶν τύπων, πού φορέας τους γίνεται τὸ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πνευματικὴ μας ζωὴ λεξιλόγιο τῆς καθαρῆουσας. Δὲν εἶναι περίεργο πῶς ὁ Παλαμᾶς στάθηκε στὴν ἐκλογή τῶν ἐκφραστικῶν του μέσων κάπως ἀνυπόταχτος πρὸς τοὺς καθαρὰ νεοελληνικοὺς κανόνες, ἀλλὰ πῶς μπόρεσε ἡ ἀνυποταξία του αὐτῆ νὰ εἶναι τόσο περιορισμένη. Ὁ Παλαμᾶς ἀγωνίστηκε νὰ ἐκφραστῆ χωρὶς νὰ λησμονήσῃ πῶς ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι παρὰ μέσο γιὰ τὴν ἐκφραση, ἀλλὰ καὶ μ' ἐπίγνωση βαθιὰ τοῦ ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς καλλιεργημένης γλώσσας, ὅσο μεγάλη κι ἂν εἶναι, πρέπει νὰ κινῆται μέσα στὰ ὄρια μιᾶς γλωσσικῆς ἐνότητος, ὥστε νὰ μὴ σπάσῃ ἡ συνοχὴ τῶν ζωντανῶν τῆς νεύρων πού τὴν κινοῦν καὶ νὰ μὴ χάνεται ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα πού τὴν τρέφει καὶ τὴν ξανανιώνει. Ἔτσι ἀπόφυγε νὰ κατακλύσῃ τὴ γλῶσσα μας μὲ τὴν καθαρῆουσιάνικη γραμματικὴ, ὅπως τὸν ἔσπρωχνε νὰ κἀνῃ ἡ πνευματικὴ φύση τῆς ποίησής του καὶ ἡ συνάφεια τῆς σκέψης του μὲ παλαιότερες γλωσσικὲς φάσεις, κίνδυνο πού ἀπειλεῖ τὴ γλῶσσα μας ὄλο καὶ περισσότερο, ὅσο αὐτὴ ἀπλώνεται στὴν κατάχτηση τῆς καθολικῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀγκαλιάζει πνευματικούς χώρους καὶ καιροὺς ξένους πρὸς τὴ δημοτικὴ παράδοση καὶ συνυφασμένους μὲ περασμένες γλωσσικὲς μορφές.

Μὲ τὴν προσπάθειά του αὐτὴν ὁ Παλαμᾶς μπόρεσε νὰ σταθῇ σ' ἓνα ὄριο ζηλευτὸ ἀνάμεσα στὶς δυὸ παραδόσεις, καὶ δούλεψε ὅσο λίγοι στὸ ἀνοιγμα τοῦ δρόμου πού στρώνει ἡ νέα μας γλῶσσα μέσα στοὺς δυσκολοβάδιστους τόπους τῆς ἀνώτερης πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ γλῶσσα τῶν ποιημάτων του ἱκανοποιεῖ τὸ σημερινὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα, περιχαρακωμένη σὲ λογικὰ σύνορα πρὸς τὰ ἰδιώματα καὶ πρὸς τὴ λόγια γλῶσσα, καὶ καθησυχάζει τὸ θεωρητικὸ δημοτικιστὴ πού γνοιάζεται γιὰ νὰ περιφρουρήσῃ τὴν ἐνότητα καὶ τὴ ζωντάνια τῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τῆς πεζογραφίας του εἶναι ἐκεῖνη πού μπορεῖ νὰ τὴν προβάλλῃ κανεὶς γιὰ ὑπόδειγμα τόσο στοὺς νεοδημοτικιστὲς, γιὰ νὰ

τοὺς πείσῃ πόσα περιττὰ στοιχεῖα γραμματικὰ τῆς καθαρεύουσας ἐπιμένουν χωρὶς ἀνάγκη τοῦ ὕφους νὰ μεταχειρίζονται, ὅσο καὶ στοὺς ὀρθόδοξους δημοτικιστῆς, πού νομίζουν καὶ τὴν παραμικρὴ γραμματικὴ ἢ

λεξιλογικὴ παραχώρησι προδοσίᾳ, ὅσο καὶ ἂν οἱ ἐκφραστικῆς ἀνάγκης σήμερᾳ τουλάχιστο τὴν ἀποζητοῦν, καὶ γίνονται μὲ τὴ στάσι τους αὐτῇ τὴν ἀδιάλλαχτη ἐμπόδιον στὸ νικηφόρο ἄπλωμα τῆς δημοτικῆς.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- Α. Ἡ ἀσάλευτη ζωὴ². Ἀθήναι 1920.
 Β. Βωμοί¹. Ἀθήναι.
 Γ. Γράμματα. Ἀθήνα 1907.
 Δ. Ὁ δωδεκάλογος τοῦ γύφτου².
 Διηγ. Διηγήματα. Ἀθήναι 1919.
 Δειλ. Δεῖλοι καὶ σκληροὶ στίχοι². Ἐν Ἀθήναις [1933].
 Ι. Ἰαμβοὶ καὶ ἀνάπαιστοι². Ἀθήνα 1920.
 Κ. Οἱ κρημοὶ τῆς λιμνοθάλασσης². Ἐν Ἀθήναις 1925.
 ΚΤ. Ὁ κύκλος τῶν τετράστιχων. Ἀθήναι 1935.
 Ξ. Ξανατονισμένη μουσικὴ. Ἐν Ἀθήναις 1930.
 Π. Ἡ πολιτεία καὶ ἡ μοναξιά². Ἀθήναι [1912].

- Παρ. Τὰ παράκαιρα². Ἀθήναι [1919].
 ΠΔ. Πεζοὶ δρόμοι. Ἀθήναι 1929.
 Πεντ. Οἱ πεντασύλλαβοι καὶ τὰ παθητικὰ κρυφομιλήματα. Ἀθήναι 1925.
 Ποιητ. Ἡ ποιητικὴ μου. Α' Ἐν Ἀθήναις 1933.
 ΠΧ. Περάσματα καὶ χαιρετισμοί. Ἐν Ἀθήναις 1931.
 Ὁ τάφος¹. Ἐν Ἀθήναις 1928.
 ΤΠ. Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου². Ἐν Ἀθήναις [1931].
 Τρ. Τρισεύγενη. Ἀθήνα 1916.
 Υ. Ὁ ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου². Ἀθήναι 1920.
 Φ. Ἡ φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ². Ἀθήναι 1920.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΣΕΛΙΔΑ ΤΟΥ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΛΑΜΑ

17 Ἰανουαρίου 1931.

Φίλιπτε ποιητᾶ

Ἀνποῦμαι μεγάλως διότι ἀπὸ λάθος τοῦ γραφείου μου εἶχα εἰδοποιηθῆ ὅτι ἐκαλοῦμένην ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας εἰς γεῦμα διδόμενον πρὸς τιμὴν σας ἀπόψε, ἐνῶ ἤδη μανθάνω ὅτι ἐπρόκειτο περὶ προγεύματος.

Ἀνποῦμαι διότι τὸ λάθος αὐτὸ μ' ἐσίτησε τῆς μεγάλης εὐχαριστήσεως πού θὰ ἠσθανόμην νὰ μετάσχω τοῦ προγεύματος καὶ σᾶς φέρω τὸν φόρον τῆς εὐγνωμοσύνης πού ὅλοι αἰσθανόμεθα διὰ τὸν μέγαν ποιητὴν μας, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐπιτρέπει εἰς μίαν τουλάχιστον ἀπὸ τὰς ὥραιότερας ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τοῦ ποιητικοῦ, νὰ προσβλέπωμεν τοὺς ἄλλους λαοὺς μὲ τὸ αἶσθημα ὅτι δὲν καθυστεροῦμεν, αἶσθημα πού εἶνε χρήσιμον ὄχι διὰ νὰ γινόμεθα ἀλαζόγεις, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀντλοῦμεν μεγαλειτέραν αὐτοπεποίθησιν εἰς τὴν ἐθνικὴν μας σταδιοδρομίαν μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ εἰσφορὰ μας διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ὑπολείπεται πολὺ τὰς τῶν ἄλλων.

Μὲ φιλικώτατα αἰσθήματα
 ἰδικός σας
 ΕΛΕΥΘ. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ